

KOBİ'LERİ DESTEKLEMEK FİRMALARIN PERFORMANSINI NE KADAR ETKİLER? GÖLLER BÖLGESİNDE KOSGEB GENEL DESTEK PROGRAMINDAN YARARLANAN FİRMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME*

TO WHAT EXTEND IS THE PERFORMANCE OF FIRMS EFFECTED BY SUPPORTING SME'S? A STUDY ON THE FIRMS OF LAKE DISTRICT SUPPORTED BY THE KOSGEB'S GENERAL SUPPORT PROGRAMME

Öğr. Gör. Dr. Selen İŞİK MADEN¹
Prof. Dr. Murat ALİ DULUPÇU²

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, KOSGEB Genel Destek Programının Göller Bölgesinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin performansı üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesidir. Araştırma modeli kapsamında destek programından faydalanan deney grubu firmaları ile herhangi bir destekten faydalanmamış kontrol grubu firmalarına Logit ve Tobit analizleri yapılarak firmaların performansları farklı performans kriterleri bağlamında karşılaştırılmış ve destek programının KOBİ performansı üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Bölgede faaliyet gösteren 294 KOBİ üzerinde yapılan çalışmada firma istihdam büyümesi, üretim miktarı, satış hacmi ve ürün çeşitliliği üzerinde desteklerin anlamlı ve olumlu etkileri saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, KOSGEB, Kamusal Destek, Destek Performansı, Firma Büyümesi.

Jel Kodları: L25, R10, R11.

ABSTRACT

The aim of this study is to show the effects of the support offered in the context of KOSGEB general supporting programme on the performance of the SMEs which are active in the Lake District. As part of created research model, the experiment group firms were compared with the control group firms by applying Logit and Tobit analyzes with respect to different performance criteria and found out that supporting programme has positive and meaningful effects on SME performance. The study depends on 294 SMEs which are active in the region. Results show that support programme has positive and significant effects on employment growth, production growth, sales growth and variety of goods.

Key Words: SME, KOSGEB, Public Support, Support Performance, Firm Growth.

Jel Codes: L25, R10, R11.

1. KOBİ: YENİ MİTİN TANIMLANMASI VE YENİ EKONOMİDEKİ KONUMU

Dünyadaki mevcut ülke ekonomilerine bakıldığında, işletmelerin neredeyse % 95-99'unun KOBİ'lerden oluştuğu, istihdamın %40-80'inin, GSMH'nin %30-70'inin, yatırımların %30-60'ının, ihracatın %10-40'inin KOBİ'ler tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. (Özdemir vd.,2007:174) Ekonomi içinde böylesine ağırlıklı bir yapıya sahip olan bu

* Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi 2648-D-11 nolu proje tarafından desteklenmektedir.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Gönen Meslek Yüksekokulu, selenmaden@sdu.edu.tr

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, muratdulupcu@sdu.edu.tr

işletmelerin tanımlanması ise üzerinde görüş birliğine varılamamış noktalardan birisini oluşturmaktadır ve genel olarak kabul gören tek bir tanım bulmak mümkün değildir. KOBİ'ler kentsel, kırsal, yerel, ulusal, bölgesel, uluslararası gibi farklı piyasalarda faaliyet gösterebilmekle birlikte; formel veya informal sektörde bulunabilirler; sahipleri fakir ya da zengin olabilir; farklı büyüme yönelimleri içinde olabilecekleri gibi sermaye ve sosyal yapıları birbirinden farklılıklar gösterebilir. (OECD,2004:120)

Farklı yazarlar ve organizasyonlar tarafından yapılan KOBİ tanımları genel anlamda birbirleriyle tutarlılık göstermeyen ve hatta çelişen tanımlamalar olabilmektedir. Bu çelişki literatürde farklı nedenlere bağlanmaktadır. Öncelikle KOBİ'ler kendi içinde homojen özellikler göstermemektedir. Tek kriterli bir ölçüte dayalı herhangi bir tanımlama KOBİ'lerin kendi içindeki çeşitliliği görmeye yetersizlikler yaratmaktadır. İkinci olarak, KOBİ'ler birçok ülkede çeşitli politika ve uygulamalarla desteklenmektedir ve yapılan tanımlama hangi firmaların bu desteklerden yararlanabileceğinin çerçevesini çizmektedir. KOBİ'leri destekleyen ulusal ve uluslararası kurumlar kendi tanımlamalarını yaparak kendi amaçları doğrultusunda faaliyet gösteren KOBİ'leri desteklemek istemektedirler. KOBİ'lerle ilgili verilerdeki ve teorideki eksiklik genel geçer bir tanımlama yapmayı güçleştiren bir başka neden olarak gösterilmektedir. Ülkelerin kalkınma düzeyleri ve sektörler arasında gözlemlenen farklılıklar da sıralanabilecek nedenler arasında yer almaktadır. (Taymaz,1997:31)

KOBİ'lerin tanımı ve kapsamı sektörden sektöre, ülkeden ülkeye değişebildiği gibi aynı ülkenin çeşitli kuruluşları arasında da farklılıklar gösterebilmekte ve hatta zamana göre de değişebilmektedir. (Ege,1997:6) Örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde³ herhangi bir sektör kısıtlaması olmadan 1500'den az çalışanı olan firmalar KOBİ sayılırken, Çin'de⁴ imalat sanayinde faaliyet gösteren bir firmanın küçük ölçekli olabilmesi için 300'den az orta ölçekli olabilmesi için 300-2000 arasında çalışanın olması gerekmektedir.

Yaygın kullanımda tanımlamalar çalışan kişi sayısı, sermaye miktarı, ciro, bilanço büyüklükleri, satışlar ve yatırım düzeyi gibi kriterler üzerinden yapılmaktadır. Tanımlama yapılırken kullanılan unsurların çeşitliliği ortak, genel geçer bir tanım verebilme imkanını güçleştirmektedir. Ülkeler arasında ortak bir KOBİ tanımlamasının yapılamamasının temel sebebi kalkınma ve gelişmişlik düzeylerinin benzer olmaması olarak ifade edilmektedir. Ülke içindeki kurumlar arasında bir tanım birliği olmaması ise sektörler arasındaki gelişmişlik düzeylerinin farklılaşmasına bağlanmaktadır. (Yörük, 2003:4)

KOBİ'ler için genel geçer bir tanımlama yapılması ihtiyacı, destek sağlanacak işletme veya işletmelerin kimler olacağına ayrıştırılabilmesi açısından önem taşımaktadır. (Alpugan,1998:6) Tanımlamalardaki farklılıklar işletmelerin aynı zamanda ulusal ve uluslararası desteklerden yararlanmalarında da sorunlarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Bunun yanında ortak bir tanımlamanın yapılamaması istatistiksel bir altyapının oluşması ve KOBİ'lerle ilgili ampirik çalışmaların yapılmasını da zorlaştırmaktadır. (Ayyagari,2007: 415)

Ülkemiz açısından bir değerlendirme yapıldığında ise 2005 yılında çıkarılan yönetmelikle birlikte KOBİ'ler için yapılan tanımlama neticesinde, ülkemiz resmi bir KOBİ tanımlamasına kavuşmuş, kurumlar arası tanım karmaşası ortadan kaldırılmış ve AB ile uyum sağlanmıştır.

³ www.sba.gov.tr,22/10/2012

⁴ www.icsb.org,22/10/2012

2. TARİHSEL PERSPEKTİFTE KAMU OTORİTESİNİN KOBİLERE VE DESTEK MEKANİZMASINA BAKIŞI

KOBİ'ler, Sanayi Devrimi gerçekleşip kitle üretimi ve fabrika sanayi ortaya çıkıncaya kadar temel üretim birimi olarak ekonomide yerlerini almışlardır. Fordizmin ekonomiye hakim olduğu dönemde KOBİ'ler yeterli ilgiyi çekemeseler de varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Fordizmin beslendiği ana kaynak olan Keynesyen anlayışa göre kitle üretimi ancak büyük firmalar ve büyük yatırımlarla gerçekleştirilebilmektedir. Kitle üretimi, büyük ölçekli işletme kurmayı ve kitlesel çalışmayı beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan büyüklüğün sağladığı maliyet tasarrufları da düşünüldüğünde büyük ölçekli işletmeler kurmak zorunlu bir hale dönüşmüştür. Ayrıca bu yaklaşım *ölçek ekonomileri* kavramıyla teorik bir tabana da oturtularak bilimsel bir dayanağa kavuşturulmuştur (Müftüoğlu, 1993: 30). Ölçek ekonomileriyle birlikte oluşan içsel ekonomiler birim başına ortalama maliyeti azaltarak *ölçeğe göre artan getiri* sonucunu doğurmuştur. Bu ise firmaları sürekli olarak büyüme yönünde motive etmiş “*ne kadar büyükse o kadar iyidir*” anlayışı ile dev firmaların ortaya çıkışı savunulmuştur. (Chandler,1991:243; Müftüoğlu,1993:30) Bu çerçevede kitle üretimi ve büyük ölçekli işletmeler ön plana çıkarken, ekonomik etkinliğe sahip olmayan KOBİ'lerin de piyasadan silineceği düşünülmekteydi.

1970'lerden sonra dünya ekonomisinde yaşanan krizler Fordizmin sorgulanmasına, eski değerini yitirmesine ve KOBİ'lere yönelik yaklaşımlarda önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. (Taymaz, 2008: 13) Kitle üretiminin katı ve hiyerarşik üretim sistemi dünya ekonomisindeki yapısal değişimlere cevap verememeye başlayınca gelişen teknoloji ve uluslararası pazar şartlarına uygun olarak yeni sistem arayışlarına girilmiştir. Bilgi teknolojisinde meydana gelen gelişmeler ve bilgi ekonomisinin yükselişinin de bu trendi güçlendirdiği ileri sürülmektedir. Bu nedenle artık küçük firmalar ve girişimcilik gelişmiş ülkelerde yeniden yükselen bir eğilimdir. Bu konuda yapılan bilimsel çalışmalar, KOBİ'lerin yaygınlaşmasına yönelik trendin sadece gelişmiş ülkelerle sınırlı olmadığını, gelişen ülkede de gözlemlendiğini ortaya koymaktadır (Loveman,1991:37)Bu süreçlere paralel olarak tüketicilerin farklılaştırılmış ürünlere olan talebi artmış, üretim süreci esneklemeye başlamıştır. Piore ve Sabel (1984) tarafından *esnek uzmanlaşma teorisinin* temellerinin atılması da bu dönemde yaşanan önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Esnek uzmanlaşma modeliyle örtüşen işletme biçiminin de KOBİ'ler olduğu ileri sürülmüş ve Fordist dönemde göz ardı edilen bu işletmeler yeniden ön plana çıkmaya başlamışlardır. (Acs&Audretsch, 1993: 70, Carlsson, 1992: 146, Loveman&Sengenberger, 1991: 5, Piore&Sabel, 1984: 18, Sabel&Zeitlin, 1985: 135, Sabel, 1989: 5, Hirst&Zeitlin, 1991: 6) Hükümetlerin KOBİ'leri desteklemeye ve teşvik etmeye yönelik politikaları, yeni bir anlayışla finansal destek politikaları ve kurumlarının yapılandırılması, işletmelerin kümelenmesi, dilimli (niş) piyasalara yönlendirilmesi, yenilik geliştirmenin desteklenmesinden uluslararası piyasalara eklenmeye, küresel üretim zincirine katılmaya ve yerel ağlar geliştirmeye teşvik edilmesine ve destek kurumlarının yeniden yapılandırılmasına kadar pek çok girişimi içermekte ve geniş yelpazeye yayılmaktadır. (Aykaç,2009:19)

1980'lerin başında KOBİ'lerin desteklenmesini amaçlayan ciddi yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu işletmelerin, büyüme, istihdam, sanayileşme ve kalkınma açısından önemli role sahip oldukları fikri KOBİ'lerin geliştirilmesi ve desteklenmesi noktasında ülkeleri bir araya yöneltmiştir. 80'lerle birlikte dünya ülkeleri KOBİ'lerin geliştirilmesi ve teşvik edilmesine yönelik politikalar izlemeye başlamışlardır. KOBİ'lerin teknik yeniliklere daha yatkın, tüketici tercihlerine yönelik daha esnek karakterde olmaları,

konjonktürel dalgalanmalara uymadaki kabiliyetleri, üretimdeki boşlukları daha hızlı doldurmadaki katkıları, büyük firmalara yönelik olumlu etkileri, bölgeler arası dengeli büyüme etkileri, rekabetin teşvikinde oynadıkları roller, daha az bürokratik yapıları ve hepsinden önemlisi istihdam artışına yaptıkları net katkılarla kalkınmada önemli bir güç haline gelmeleri bu işletmeleri daha çekici hale getirmiştir. (Çetin,1996:73; Ekin,1993:1; İZSİAD,1993:15) Küresel piyasalarda rekabet gücünün ve ekonomik büyümenin en önemli belirleyicisi olarak bilginin ortaya çıkışı, KOBİ'lerin önemini daha da arttırmıştır. (Caves,1982:53) KOBİ'lerin bilgi ve yenilikçilik temellerini kuvvetlendirmek amacıyla, 2000'li yıllardan itibaren Ar-Ge faaliyetlerini destekleyici önemli adımların atıldığı bilinmektedir. Avustralya, Macaristan, İtalya, Portekiz ve İsviçre gibi ülkelerin de aralarında bulunduğu ülkelerde, Ar-Ge harcamalarının 2/3 veya daha fazlası KOBİ'lere tahsis edilmiştir. KOBİ'lerin yenilikçi kapasitelerinin gelişmesi ve yeni teknolojilere sahip olmasını desteklemek amacıyla bu işletmelerin küresel ağlara katılması, kamu-özel sektör işbirliği imkanlarının artırılması, çalışanlarının vasıflarını yükseltmek için mesleki eğitime önem verilmesi ve kümelenmeleri teşvik edilmektedir. (OECD,2004:67)

Harvie'ye (2003:4) göre KOBİ destek politikaları, amaçları açısından değerlendirildiğinde aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir.

Tablo 1: KOBİ Destek Politikaları ve Amaçları

Makroekonomik amaçlar	<ul style="list-style-type: none"> • İstihdam yaratma • Ekonomik kalkınma • İhracatın artması
Sosyal amaçlar	<ul style="list-style-type: none"> • Gelirin yeniden dağılımı • Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun azaltılması
Piyasa başarısızlıklarının düzenlenmesi / Etkinsizlik	<ul style="list-style-type: none"> • Dışsallıkların varlığı • Piyasaya giriş engelleri • Asimetrik bilgi • Az sayıda rakipler • Eksik bilgi • Fırsat eşitliği sağlamak
Dinamik etkinlik hedefleri	<ul style="list-style-type: none"> • İnovasyonun teşviki

Kaynak: (Harvie, 2003: 4).

3. KOBİ'LERE SAĞLANAN KAMUSAL DESTEKLERİN PERFORMANS ÜZERİNE ETKİLERİ: LİTERATÜR

Çalışmanın bu kısımda KOBİ'lere verilen kamusal desteklerin firma performansı üzerindeki etkilerini ölçmeye yönelik literatürdeki çalışmalar ve bulguları sunulmaktadır.

Öncelikli olarak yapılan çalışmaların 2000'li yıllarda ağırlık kazandığı dikkatleri çekmektedir. Bunun temel sebebinin ise fordizmin çöküşü ve liberal politikaların yükselişiyle birlikte yeni bir yapılanma içine giren ülke ekonomilerinin KOBİ'lerin artan önemini 80'li yıllardan itibaren iyice fark etmiş olmalarının sonucu bu firmalara yönelik destek mekanizmalarını yoğunlaştırmış olması muhtemeldir. 1990'lı yıllar itibariyle sağlanmaya başlayan destekler çalışmalarda ortalama 7-8 yıl süreyle incelenerek firmaların performansları üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmaların sonuçlarının 2000'li yıllarda ortaya çıkmış olması bu süreçle açıklanabilmektedir.

Çalışmalarda kullanılan örneklem sayılarının da oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda en büyük örneklem ile gerçekleştirilmiş çalışma Negri(2006)'nin Brezilya'daki 80,000 KOBİ üzerinde Ar-Ge ve Teknoloji geliştirme desteklerinin etkilerini araştırdığı çalışmasıdır. En küçük örneklemler ise Sarder, Ghoshi ve Rosa (1997)'nin 272 KOBİ ile Bangladeş'te eğitim, danışmanlık ve finansman desteklerinin etkilerini araştırdığı çalışmalarıdır.

Çalışmalarda farklı regresyon modelleri kurularak desteklerin KOBİ performansı üzerindeki etkileri araştırılırken; ağırlıklı olarak Farklar Yönteminde Farklar Modeli (DID), Logit ve Probit Modelleri kullanıldığı görülmektedir.

Firma performans kriteri olarak ise genel olarak eleman sayısındaki değişim, üretim hacmindeki değişim, satış hacmindeki değişim ve karlılık oranlarındaki değişim kullanılmıştır.

Literatürdeki Türkiye KOBİ'leri için yapılmış tek çalışma Özçelik ve Taymaz (2008)'in 300 KOBİ üzerinde yaptıkları TTGV ve TİDEB Ar-Ge destekleri ile ilgili çalışmalarıdır.⁵

4. UYGULAMA

Bu çalışmanın temel amacı doğrultusunda ortaya konulmaya çalışılan çıkarım KOSGEB Genel Destek Programı dahilinde sunulan desteklerin değerlendirilmesi ve bu desteklerin firma performansı üzerindeki etkilerinin ortaya konulmasıdır. KOBİ'lere sağlanan destekler genel olarak firma performansı üzerinde yarattıkları etkiler, bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri, ulusal makroekonomik politikalar içindeki yerleri, fayda maliyet ilişkisi, sağladıkları toplumsal faydalar gibi farklı etkileriyle değerlendirilebilirler. Bu çalışmada desteklerin firma performansı üzerindeki etkileri araştırılmaktadır.

4.1. Araştırmanın Tasarımı

Bu çalışmada 2008-2011 yılları arasında Isparta ve Burdur illerinde KOSGEB Genel Destek Programından yararlanmış olan 147 adet KOBİ ve bu KOBİ'lerle aynı bölgede faaliyet gösteren sektör, ölçek ve firma yaşı itibarıyla aynı özellikleri gösteren ve hiçbir destek programından faydalanmamış olan 147 KOBİ bulunmaktadır. Bu kapsamda toplamda 294 adet KOBİ ele alınmaktadır. Destek programından faydalanmış olan KOBİ'ler çalışmanın deney grubunu, hiçbir destekten faydalanmamış KOBİ'ler ise çalışmanın kontrol grubunu oluşturmaktadır.

Tablo 2: Deney Grubu Anakütle ve Örneklem Sayıları

İLLER	ANAKÜTLE	ÖRNEKLEM	Örneklemin Anakütleyle Oranı
BURDUR	71	59	%83,09
ISPARTA	102	88	%86,27

Deney grubundaki örneklem dağılımına göre ise de kontrol grubu firmaları belirlenmiş ve firma karakteristiği bakımından (sektör, ölçek ve firma yaşı itibarıyla) deney grubu ile eşleştirilmiştir.

Çalışmada yapılmış olan analizler iki kategoriden oluşmaktadır. İlk olarak deney grubunun ve kontrol grubunun kendi içindeki büyüme olasılıklarını ayrı ayrı değerlendirebilmek için lojistik regresyon modeli (Logit) kullanılmıştır.

⁵ <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd3a2299a654f557131ca6695b7aed484a4d110099223e28db7f4aa93ad4ac937d1> adresinde literatür taraması tablo halinde detaylı şekilde sunulmaktadır

Çalışmanın ikinci kategorisinde ise KOBİ büyüme performansının ölçülmesi için Tobit Model yöntemi kullanılmıştır.

Literatüre göre firma performansını alan desteklerin yanı sıra firmaya ve girişimciye özgü özellikler de etkilemektedir. Dolayısıyla bu özelliklere ait değişkenler de kontrol değişkenleri olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmada kullanılan tüm değişkenler ve tanımlamalar aşağıdaki çizelgede sunulmaktadır.

Tablo 3: Araştırmada Kullanılan Değişkenler ve Tanımlamaları

Bağımlı Değişkenler		Tobit için	Logit için
EMPGRWTH	Eleman sayısındaki yüzde değişim	Nümerik Değer	Eleman sayısı azalmışsa=0, artmışsa=1
URUNGRWTH	Ürün çeşidi sayısındaki yüzde değişim	Nümerik Değer	Ürün çeşidi sayısı azalmışsa=0, artmışsa=1
PRODGRWTH	Üretim miktarındaki yüzde değişim	Nümerik Değer	Üretim miktarı azalmışsa=0, artmışsa=1
SALESGRWTH	Satışlardaki yüzde değişim	Nümerik Değer	Satışlar azalmışsa=0, artmışsa=1
MUSTGRWTH	Müşteri sayısındaki yüzde değişim	Nümerik Değer	Müşteri sayısı azalmışsa=0, artmışsa=1
URUNKLT	Ürün kalitesi	azaldı/değişmedi=0, arttı=1	
Kontrol Değişkenleri			
FRMYAS	Firmanın yaşı	3 yaşından küçük=0, büyük=1	
OLCEK	Firmanın ölçeği	mikro=0, küçük=1, orta=2	
SEKTOR	Firmanın faaliyet gösterdiği sektör	hizmet=0, imalatt=1	
GRSMYAS	Girişimcinin yaşı	40 yaşından küçük=0, büyük=1	
CNSYT	Girişimcinin cinsiyeti	kadın=0, erkek= 1	
GRSMEGTM	Girişimcinin üniversite mezunu olup olmaması	ünv.mezunu değilse=0 ünv. Mezunu ise=1	
ORT	Ortaklı bir işletme olup olmaması	ortak yoksa=0, varsa=1	
IHRCT	Firmanın ihracat yapma durumu	ihracat yapmıyorsa=0, ihracat yapıyorsa=1	
Bağımsız Değişkenler			
DES-FUAR	Yurt İçi Fuar Desteği	destek almamışsa=0, almışsa=1	
DES-TANITIM	Tanıtım Desteği	destek almamışsa=0, almışsa=1	
DES-ELEMAN	Nitelikli Eleman İstihdam Desteği	destek almamışsa=0, almışsa=1	
DES-TEST	Test, Analiz ve Kalibrasyon Desteği	destek almamışsa=0, almışsa=1	
DES-YURTDISI	Yurt Dışı İş Gezisi Desteği	destek almamışsa=0, almışsa=1	
DES-BELGE	Belgelendirme Desteği	destek almamışsa=0, almışsa=1	

4.2. Bulgular

Bu kısımda KOSGEB tarafından Genel Destek Programı adı altında sağlanan desteklerin Göller Bölgesindeki KOBİ'lerin performansı üzerinde etkisinin olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yapılan analiz sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 4: 2008-2011 Dönemi İtibariyle Kullanılan Destekler

Yurt İçi Fuar Desteği	√	•
Yurt Dışı İş Gezisi Desteği		✓
Tanıtım Desteği		✓
Eşleştirme Desteği		x
Nitelikli Eleman İstihdam Desteği		✓
Danışmanlık Desteği		x
Eğitim Desteği		x
Enerji Verimliliği Desteği		x
Tasarım Desteği		x
Sınai Mülkiyet Hakları Desteği		x
Belgelendirme Desteği		✓
Test, Analiz ve Kalibrasyon Desteği		✓
Bağımsız Denetim Desteği		x

Yukarıdaki tabloda genel destek programı kapsamındaki destekler listelenmiştir. Referans dönem itibariyle firmalar tarafından kullanılmayan destekler çarpı ile işaretlenmiştir.

Çalışmada belirlenen performans kriterleri ise eleman sayısı, ürün çeşidi sayısı, üretim miktarı, satış hacmi, müşteri sayısı ve ürün kalitesi olarak belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde bu tip çalışmalarda kullanılan temel performans kriterlerinin eleman sayısı, üretim miktarı ve satış hacmindeki değişimler olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, söz konusu temel bu üç kriterle ilave yeni değişkenler eklenmesinin temel sebebi ülkemizdeki genel destek programı içinde verilen desteklerin Avrupa Birliği ülkelerine kıyasla⁶ nominal olarak daha az olması sebebiyle söz konusu üç kriter dışında rekabetin niceliksel ve niteliksel yönünü ölçen farklı etkilerin de gözlemlenebileceği farklı performans kriterlerinin oluşturulması ihtiyacıdır. Böylelikle literatürde yine firmalar arası rekabeti etkileyen ürün kalitesi, ürün çeşitliliği, müşteri sayısı gibi değişkenler de performans kriteri olarak çalışmaya dahil edilmiş bulunmaktadır.

Analizler STATA programında yapılmıştır. Ekonometrik analizlere geçmeden önce çalışmada kullanılan kontrol değişkenleri arasında çoklu doğrusal bağlantı olup olmadığı kontrol edilmiş ve kontrol değişkenleri arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununa yol açacak bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Çalışmanın ilk aşamasındaki analiz daha önce de ifade edildiği üzere deney grubuna kontrol değişkenlerini ve bağımsız değişkenleri birlikte kullanarak Logit Model yöntemiyle OddsRatio Analizi uygulanmıştır. Bu analizle birlikte belirlenmiş olan performans kriterleri üzerinde hangi destek türünün etki genişliğinin daha fazla olduğunu tahmin etmek mümkündür. Buradaki temel amaç destek alan firmaların kendi içinde bir analiz gerçekleştirerek, desteklerin kendi arasındaki performansı etkileme olasılıklarının ve etki genişliklerinin saptanmasıdır. Aşağıda Tablo 7'de analiz sonuçları toplu halde

⁶ AB ülkelerinde KOBİ'lere sağlanan destek miktarları için detaylı bilgi http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/_getdocument.cfm?doc_id=4619, 01/07/2013 adresinde bulunmaktadır

gösterilmektedir. Bu sonuçlar performans kriterleri bağlamında sırasıyla değerlendirildiğinde;

Yarattığı etki büyüklüğü açısından istihdam büyümesi olasılığını en fazla arttıran destek, test analiz ve kalibrasyon desteği olmuştur. Bu destekten faydalanan KOBİ'lerin istihdamlarının artma olasılığı destekten faydalanmayanlara göre 11 kat daha fazladır. Nitelikli eleman desteğinin ise istihdamı artırma olasılığı desteği kullanan firmalarda kullanmayanlara göre 6 kat fazladır.

Analiz ürün çeşitliliğini etkileyen destekler açısından değerlendirildiğinde ise fuar, tanıtım ve test analiz kalibrasyon destekleri anlamlı ve ürün çeşitliliği artışı olasılığı ile pozitif ilişkili çıkmıştır. Fuar desteğinden faydalanan firmaların ürün çeşitliliğini arttırma olasılığı 3, tanıtım desteğinden faydalanan KOBİ'lerin ürün çeşitliliği arttırma olasılığı 3 kat bu destekten faydalanmayanlara göre daha fazladır. Etki alanı en geniş olan test analiz ve kalibrasyon desteğinden faydalanan KOBİ'lerin ise bu destekten faydalanmayanlara göre 16 kat daha fazla ürün çeşitlerini arttırma olasılıkları söz konusudur.

Deney grubunun kendi içinde değerlendirildiği logit analizi sonuçlarına göre yurtiçi fuar desteğinden faydalanan KOBİ'lerin bu destekten faydalanmayanlara göre üretim miktarlarını arttırma olasılığı 3 kat daha fazladır. Nitelikli eleman desteğinden faydalanan KOBİ'lerin ise bu destekten faydalanmayanlara göre üretimlerini arttırma olasılıkları 2 kat daha fazla görülmektedir. Analizde kontrol grubu değişkenlerinden KOBİ'nin yaşı ve ölçeği anlamlı çıkmıştır. 3 yaş altındaki firmalar 3 yaş üstündeki firmalara kıyasla daha yüksek oranda üretim artışı sağlama olasılığına sahipken; KOBİ'nin ölçeğiyle birlikte üretim artışını yükseltmesi olasılığı söz konusudur.

Logit analizi sonuçlarına göre satışların artma olasılığını, kontrol grubu değişkenleri bağlamında açıklamak anlamlı görünmemektedir. Durum destekler açısından değerlendirildiğinde ise satış hacmi üzerinde anlamlı olan destekler, yurtiçi fuar, nitelikli eleman, yurtdışı iş gezisi ve belgelendirme destekleridir. Yurtiçi fuar desteğinden faydalanan firmalar faydalananlara kıyasla 5 kat, nitelikli eleman desteğinden faydalananlar faydalanmayanlara kıyasla 3 kat, yurtdışı iş gezisi desteğinden faydalananlar faydalanmayanlara kıyasla 1 kat, belgelendirme desteğinden faydalananlar ise faydalanmayanlara kıyasla 8 kat daha fazla satış hacimlerini arttırma olasılığına sahiptirler.

Tablo 5: Desteklerin Etki Genişliği (OddsRatio Analizi- Logit Model) *Anlamlılık düzeyi: *=%10, **=%5, ***=%1*

	EMPGRWTH			URUNGRWTH			PRODGRWTH		
	OddsRatio	Coef.	P>z	OddsRatio	Coef.	P>z	OddsRatio	Coef.	P>z
FRMYAS	3.232.787	1.173.345	0.051**	115.336	.1426793	0.778	.345702	-1.062.17	0.025**
OLCEK	1.458.276	.3772548	0.080*	.8576944	-.1535074	0.484	166.091	.5073658	0.013**
SEKTOR	1.081.059	.0779408	0.806	.6498936	-.4309467	0.157	.6295746	-.4627109	0.118
GRSMYAS	.4223004	-.8620384	0.003***	.7652287	-.2675805	0.352	1.042.012	.0411535	0.882
CNSYT	4.850.316	1.579.044	0.058*	1.266.318	.2361135	0.700	.9942611	-.0057555	0.992
GRSMEGTM	.9316691	-.0707775	0.812	1.116.134	.1098706	0.709	.8287993	-.1877772	0.505
ORT	1.239.424	.2146471	0.500	.8010121	-.2218792	0.467	.7281679	-.3172236	0.277
IHRCT	1.015.153	.0150391	0.973	.8527138	-.1593313	0.712	120.501	.1864877	0.654
DES_FUAR	.8030433	-.2193466	0.644	3.712.283	1.311.647	0.002***	3.205.169	1.164.765	0.007***
DES_TANITIM	2.329.286	.8455616	0.238	3.276.937	1.186.909	0.084*	1.521.951	.4199929	0.550
DES_ELEMAN	6.879.058	1.928.482	0.000***	1.101.259	.0964543	0.834	2.223.148	.7989242	0.075*
DES_TEST	1.132.007	2.426.577	0.045**	1.635.365	2.794.451	0.016**	6.267.521	1.835.381	0.124
DES_YURTDISI	123.671	.2124545	0.484	.7418344	-.2986292	0.322	.8282449	-.1884464	.50
DES_BELGE	1.524.333	.4215571	0.682	1.562.231	.4461147	0.670	2.818.972	1.036.372	0.302
_cons		-3.614.405	0.001		-.7885146	0.321		.5259919	0.475

Tablo 5: Desteklerin Etki Genişliği (OddsRatio Analizi- Logit Model) *Anlamlılık düzeyi: *=%10, **=%5, ***=%1*

	SALESGRWTH			MUSTGRWTH			URUNKLT		
	OddsRatio	Coef.	P>z	OddsRatio	Coef.	P>z	OddsRatio	Coef.	P>z
FRMYAS	.5765054	.5507705	0.246	.6964967	.3616923	0.442	.454565	.7884143	0.092*
OLCEK	.905824	.0989102	0.642	.9579045	.0430072	0.834	.6922588	.3677954	0.062*
SEKTOR	.686716	.3758345	0.201	.6677861	.4037874	0.160	1.517.889	.4173202	0.144
GRSMYAS	1.133.965	.1257207	0.659	.7826184	-.24511	0.375	1.174.599	.1609268	0.543
CNSYT	2.840.165	1.043.862	0.134	5.862.766	1.768.622	0.019**	1.621.848	.4835662	0.393
GRSMEGTM	.8228896	.1949332	0.496	.7749103	-.255008	0.361	1.097.742	.0932553	0.724
ORT	1.027.652	.0272768	0.927	.8363316	.1787301	0.53	1.082.992	.0797279	.774
IHRCT	1.075.238	.0725425	0.865	.7403027	-.300696	0.494	1.588.434	.4627486	0.229
DES_FUAR	5.494.032	1.703.662	0.000***	7.513.465	2.016.697	0.000***	1.810.224	.5934504	0.155
DES_TANITIM	1.374.689	.3182273	0.661	2.094.015	.7390835	0.348	.2775207	-128.186	0.052**
DES_ELEMAN	3.131.069	1.141.374	0.012**	2.572.966	.9450593	0.042**	133.319	.2875743	0.494
DES_TEST	4.962.283	1.601.866	0.176	4.450.544	1.493.026	0.210	112.711	.119657	0.881
DES_YURTDISI	1.879.291	.6308945	0.025**	125.106	.2239915	0.422	.6569823	.4200981	0.123
DES_BELGE	8.939.933	2.190.528	0.064*	6.830.415	1.921.385	0.100	3.503.772	125.384	0.189
_cons		-1.277.02	0.134		1.359.375	0.129		.4087883	0.578

Destek alan firmalar arasında yapılan logit analizi yurtiçi fuar ve nitelikli eleman desteklerinin müşteri sayısını arttırma ihtimali olduğunu göstermektedir. Sonuçlara göre yurtiçi fuar desteğinden faydalanan firmaların müşteri sayısının artma ihtimali bu destekten faydalanmayanlara kıyasla 7 kat daha fazladır. Nitelikli eleman desteğinden faydalanan firmaların ise bu destekten faydalanmayanlara kıyasla müşteri sayılarını arttırma ihtimali 2 kattır. Ayrıca erkek girişimcilerin kadın girişimcilere kıyasla müşterilerini arttırma olasılığı 5 kat daha fazla görünmektedir.

Analiz sonuçlarına göre firma yaşı ve firma ölçeği ürün/hizmet kalitesi ile anlamlı şekilde ilişkilendirilebilir. Sonuçlar 3 yaşından küçük firmaların ürün/hizmet kalitelerini arttırma olasılıklarının 3 yaşından büyük firmalara göre daha fazla olduğunu göstermektedir. Ölçek, ürün/hizmet kalitesi ilişkisi değerlendirildiğinde ise daha küçük ölçekli KOBİ'lerin ürün/hizmet kalitelerini arttırma olasılıklarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Ürün/hizmet kalitesini etkileme olasılığı olan tek destek tanıtım desteği olmakla birlikte bu destekten faydalanan firmaların faydalanmayanlara göre ürün/hizmet kalitelerini arttırma olasılıkları daha yüksektir.

Tablo 6: Genel Destek Programının Firma Performansı Üzerindeki Etkileri (Tobit Model)

	EMPGROWTH			URUNGRWTH			PRODGRWTH		
	Coef.	t	P>t	Coef.	t	P>t	Coef.	t	P>t
FRMYAS	31.09211	0.25	0.803	24.72155	0.14	0.888	9.346791	-2	0.053**
OLCEK	37.36218	0.71	0.476	5.764732	0.08	0.938	3.290639	1.63	0.104
SEKTOR	59.47141	0.79	0.432	44.36883	0.42	0.677	1.127808	0.39	0.7
GRSMYAS	-10.2252	-0.1	0.885	76.62872	0.77	0.443	1.124294	0.41	0.682
CNSYT	139.6488	0.97	0.333	83.42105	0.41	0.683	2.489438	0.45	0.654
GRSMEGTM	-26.799	-0.4	0.708	75.89443	0.75	0.451	3.561256	-1.3	0.198
ORT	56.56221	0.76	0.451	10.56043	0.1	0.92	2.923426	-1	0.313
IHRCT	89.63935	0.86	0.392	177.3474	1.21	0.228	0.784363	0.19	0.846
DES_FUAR	281.9568	2.51	0.013**	-407.932	-2.6	0.010**	8.242164	1.9	0.059**
DES_TANITIM	-488.536	-3	0.003***	890.8085	3.84	0.000***	-8.82019	-1.4	0.167
DES_ELEMAN	306.7991	2.71	0.007***	75.8215	1.73	0.084*	6.948902	1.59	0.113
DES_TEST	1025.576	4.75	0.000***	-140.927	-0.5	0.643	16.80395	2.02	0.045**
DES_YURTDISI	141.5557	1.96	0.051**	128.1081	1.26	0.209	2.559585	0.92	0.36
DES_BELGE	-276.016	-1.2	0.25	56.38834	0.17	0.867	35.40834	3.83	0.000***
_cons	-278.384	-1.5	0.149	-190.609	-0.7	0.483	8.622167	1.16	0.246

Anlamlılık düzeyi: *=%10, **=%5, ***=%

Tablo 6: Genel Destek Programının Firma Performansı Üzerindeki Etkileri (Tobit Model)

	SALESGRWTH			MUSTGRWTH			URUNKLT		
	Coef.	t	P>t	Coef.	t	P>t	Coef.	t	P>t
FRMYAS	7.709612	-1.5	0.135	-2.310579	-0.2	0.854	-0.183602	-1.8	0.079*
OLCEK	-1.163098	-0.5	0.591	3.395081	0.64	0.521	-0.084524	-1.9	0.055**
SEKTOR	0.5409072	0.17	0.863	4.832452	0.63	0.528	0.0942436	1.49	0.138
GRSMYAS	3.694552	1.26	0.208	-9.673534	-1.4	0.178	0.0376175	0.63	0.528
CNSYT	4.598664	0.77	0.44	16.56884	1.14	0.255	0.1062521	0.88	0.379
GRSMEGTM	-1.48664	-0.5	0.615	-10.46191	-1.5	0.149	0.0208722	0.35	0.728
ORT	-0.295186	-0.1	0.924	2.677535	0.35	0.724	0.0192066	0.31	0.76
IHRCT	6.378194	1.48	0.141	-3.324801	-0.3	0.753	0.1087693	1.24	0.216
DES_FUAR	4.91822	1.06	0.29	1.791191	0.16	0.875	0.1373396	1.46	0.146
DES_TANITIM	-7.802381	-1.1	0.253	-8.140708	-0.5	0.626	-0.285333	-2.1	0.040**
DES_ELEMAN	7.334268	1.57	0.118	6.25646	0.55	0.585	0.0684102	0.72	0.472
DES_TEST	15.58047	1.75	0.082*	30.14261	1.38	0.168	0.023006	0.13	0.899
DES_YURTDISI	6.580296	2.2	0.029**	0.1627675	0.02	0.982	-0.096545	-1.6	0.113
DES_BELGE	41.47036	4.19	0.000***	24.36552	1.01	0.315	0.2802331	1.39	0.164
_cons	3.906464	0.49	0.623	-0.335246	-0	0.986	0.4105167	2.55	0.011

Anlamlılık düzeyi: *=%10, **=%5, ***=%1

Desteklerin etkileri sırasıyla değerlendirildiğinde ilk olarak, yurtiçi fuar desteğinin istihdam ve üretim miktarı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü etkilerinin olduğu görülmektedir. Girişimcilerin katıldıkları bu fuarlarda ürünlerini tanıtmaları ve yeni iş bağlantıları kurabilmeleri vasıtasıyla üretimlerini arttırdıkları ve bu artışı karşılayabilmek için de yeni elemanlar işe aldıkları düşünülmektedir. Ürün çeşitliliğinin ise fuar desteğinden negatif yönlü olarak etkilendiği görülmektedir. Bu bağlamda diğer firmalarla üzerinde anlaşılabilir ürünlerin üretilmesine yoğunlaşılması ve farklı ürünlerin üretimine yönelinmemiş olması muhtemeldir.

Tanıtım desteğinin etkileri değerlendirilecek olursa anlamlı ve pozitif etkinin ürün çeşitliliği sayısı üzerinde olduğu görülmektedir. Desteğin istihdam artışı ve ürün kalitesi üzerinde ise negatif etkisi söz konusudur. Aslında tanıtım desteği sonucu, artması beklenene muhtemel unsurun firmanın satış miktarı ve müşteri sayısı olmasına karşın bu değişkenlerde herhangi bir değişim olmadığı görülmektedir. Satış hacmini ve müşteri sayısını arttıramayan firmanın ürün çeşitliliğini artırma yoluna girmiş olması muhtemel bir seçenek olabilir. Diğer taraftan bu destekten faydalanmış olan firma sayısının sadece 16 olması sonuçlar üzerinden bir genelleme yapmanın zorluğunun da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla daha uzun bir zaman diliminde desteğin etkilerinin incelenmesinin daha sağlıklı olduğu düşünülmektedir.

Nitelikli eleman desteğinin ise firmaların istihdam artışını ve ürün çeşitliliği sayısını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Nitelikli eleman desteğinin etkilemesini beklenen ilk unsur olan eleman sayısındaki artış, beklenildiği üzere bu destekten faydalanmayanlara kıyasla %306 gibi yüksek bir oranla daha fazla olmuştur. Elemanların niceliğinin yanında niteliğinin de yaşanan bu artışın ürün çeşitliliğine yansımış olması beklenen ve aynı zamanda analiz sonuçlarına göre de gerçekleşen bir sonuç olmuştur. Burada inovatif bir etkiden söz etmek mümkündür.

Test Analiz ve Kalibrasyon Desteği ise, istihdamı, üretim miktarını ve satışları pozitif yönde etkilemektedir. Bu üç değişkenin birlikte artış göstermiş olması ve aynı zamanda bu değişkenlerin literatürde firma performansını belirleyen temel ölçütler olduğunun bilinmesi desteğin sonuçları bakımından oldukça anlamlıdır.

Girişimcilerce en çok tercih edilmiş destek türü olan yurtdışı iş gezisi desteği ise istihdam ve satışlar üzerinde pozitif etkilere sahiptir. Bu destekten faydalanan firmaların yurtdışında yeni iş bağlantıları kurarak satışlarını arttırdıkları ve artan talebi karşılamak üzere de yeni eleman istihdamında buldukları söylenebilir.

Son olarak belgelendirme desteğinin ise, üretim miktarı ve satış hacmi üzerinde anlamlı pozitif yönlü etkisinin olduğu görülmektedir. Ürünlerin belli bir standardı taşıdığını ifade eden bu destek tüketiciler tarafından daha fazla talep edilmiş ve bu talep artışını karşılamak üzere üretim miktarında artış yaşanmış olduğu söylenebilir.

Özetle genel destek programının firmaların performansı üzerinde anlamlı etkiler yarattığı söylenebilir. İstihdam artışı üzerinde fuar nitelikli eleman, test analiz kalibrasyon ve yurtdışı iş gezisi desteği etkili iken; ürün çeşitliliği üzerinde tanıtım ve nitelikli eleman destekleri etkilidir. Üretim miktarı üzerinde fuar, test analiz kalibrasyon ve belgelendirme desteği etkiliyken; satış hacmi üzerinde nitelikli eleman, test analiz kalibrasyon ve belgelendirme destekleri olumlu etki yaratmaktadır. Müşteri sayısı ve ürün kalitesi üzerinde ise örneklem itibarıyla etkisi olan herhangi bir destek türü saptanamamıştır.

Genel destek programı tarafından sağlanan desteklerin beklenen etkileri elde edilen bulgularla karşılaştırıldığında beklenen etkilerin büyük ölçüde karşılandığı görülmektedir.

Ancak desteklerin uzun dönemli etkilerinin incelenerek değerlendirilmesi destek politikasının şekillenmesi ve politika çıkarımlarının yapılabilmesi bağlamında büyük önem arz etmektedir.

5. SONUÇ

Elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde sağlanan desteklerin istihdam, üretim miktarı ve satış hacmi üzerinde anlamlı ve pozitif etkilerinin olduğu görülmektedir. Bu üç performans kriterinin, daha önce de belirtildiği üzere, yabancı literatürdeki çalışmalarda kullanılmakta olan genel başarı ölçütleri arasında yer alması ve elde edilen bulguların da literatürle uyumlu olması desteklerin etkilerinin dünyadaki uygulamalarla benzer olduğu sonucunu göstermektedir. Yabancı literatürde etkisi araştırılan destek programları farklı farklı da olsa etkileri söz konusu bu üç performans kriteri üzerinde pozitiftir. Söz konusu bu çalışmada da genel destek programının etkili olduğu performans kriterleri aynı çıkmıştır.

Geleneksel yaklaşımın bir yansıması olan büyük firmalara yönelik teşvikler ve büyük firmaları temel alan kalkınma stratejileri dünyada terk edilmeye başlanmış ve özellikle istihdam yaratma yeteneklerindeki üstünlük sebebiyle KOBİ'lere yönelik destek ve teşvikler hükümetler tarafından yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular da bölgede KOBİ'lere sağlanan desteklerin istihdam üzerinde anlamlı ve pozitif etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgulara göre istihdamla birlikte destek kullanan firmalarda belirgin şekilde üretim miktarının ve satış hacminin de arttığı görülmektedir. Bu da hem mikro hem de makro açıdan anlamlıdır. Bu değişkenlerdeki pozitif etkilere karşın desteklerin ürün kalitesi üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucu genel destek programının temel amaçlarından biri olan KOBİ'lerin daha kaliteli mal/hizmet üretme hedefinin sağlanamadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ACS, Z.J. ve AUDRETSCH D.B. (1993). "Conclusion", (Ed.) ACS, Z.J. ve AUDRETSCH, D.B., *Small Firms and Entrepreneurship: an East-West Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- ALPUGAN, O. (1998). *Küçük İşletmeler Kavramı, Kuruluşu ve Yönetimi*, 3. Basım Özgün Matbaacılık, Ankara.
- AYKAÇ, M., PARLAK Z. ve ÖZDEMİR S. (2009). *Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye'de KOBİ'ler*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2008-24.
- AYYAGARI, M., BECK, T. ve DEMİRGÜÇ KUNT, A. (2007). "Small and Medium Enterprises Across the Globe: A New Database", *Small Business Economics*, 29(4): 415-434.
- CARLSSON, B. (1992). "The Rise of Small Business: Causes and Consequences", (Ed.) ADAMS, W.J., *Singular Europe, Economy and Policy of the European Community After 1992*, University of Michigan Press, Ann Arbor, MI.

- CAVES R. (1982). *Multinational Enterprise and Economic Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge.
- CHANDLER, A.D., Jr. (1991). “Creating Competitive Capability: Innovation and Investment in the United States, Great Britain, and Germany from the 1870s to World War I”, (Ed.) HIGONNET P., LANDESAND, D.S. ve ROSOVSKY H., *Favorites of Fortune: Technology, Growth and Economic Development Since the Industrial Revolution*, Harvard University Press, Cambridge.
- ÇETİN, C. (1996). *Yeniden Yapılanma, Girişimcilik Küçük ve Orta Boy İşletmeler ve Bunların Özendirilmesi*, Der Yayınları, İstanbul.
- EGE, İ. (1997). *KOBİ'lerde Tanımlama Sorunu*, Dünya Yayınları, İstanbul.
- EKİN, N. (1993). *Gelişen Ülkelerde ve Türkiye'de Bir İstihdam Politikası Olarak Küçük Ölçekli İşyerlerini Teşviki*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- HARVIE, C. ve LEE B.C. (2003). *Public Policy and SME Development*, Economics Working Paper Series, WP 03-18, University of Wollongong.
- HIRST, P. ve ZEITLIN J. (1991). “Flexible Specialization Versus Post-Fordism: Theory, Evidence and Policy Implications”, *Economy & Society*, 20(1):11-56.
- IŞIK MADEN, S. (2012). *KOSGEB Genel Destek Programının Firmalar Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: Göller Bölgesi Uygulaması*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- İZSİAD (1993). *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler ve Uygulanan Ekonomik, Mali ve Sosyal Politikaların Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Açısından Değerlendirilmesi (Sorunlar-Çözüm Önerileri)*, İZSİAD Yayınları, İzmir.
- LOVEMAN, G. ve SENGENBERGER, W. (1991). “The Re-emergence of Small-Scale Production: An International Comparison”, *Small Business Economics*, (3):1-37
- MÜFTÜOĞLU T. (1993). *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler: Sorunlar – Öneriler*, Ankara
- MÜFTÜOĞLU, T. (2002). *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, KOBİ'ler*, Turhan Kitabevi, Ankara
- ÖZDEMİR, S., ERSÖZ, H.Y. ve SARIOĞLU İ. (2007). “Küçük Girişimciliğin Artan Önemi ve KOBİ'lerin Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (53):173-230.
- PIORE, M. ve Sabel C. (1984). *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, Basic Books, New York.
- REVESZ, J. Ve LATTİMORE, R. (2001). *Statistical Analysis of the Use and Impact of Government Business Programs*, Productivity Commission Staff Working Paper, AusInfo, Canberra, Australia.
- RUCCIO, D.F. (1993). “Fordism on a World Scale: International Dimensions of Regulation”, *Review of Radical Political Economics*, (21):68-74.
- SABEL, C.F. (1989). “Flexible Specialization and the Re-emergence of Regional Economies”, (Ed.) HIRST, P. ve ZEITLIN J., *Reversing Industrial Decline*, 39 *Industrial Structure and Policy in Britain and Her Competitors*, Oxford.

- SABEL, C.F. ve ZEITLIN, J. (1985). "Historical Alternatives to Mass Production: Politics, Markets, and Technology in Nineteenth-Century Industrialization", Past and Present, (108):133-176.
- SCHOENBERGER, E.. (1988). "From Fordism to Flexible Accumulation: Technology, Competitive Strategies, and International Location" ,Environment and Planning D: Society and Space,16(3):7-34.
- STOREY, D.J. (2008). Entrepreneurship and Sme Policy, Warwick Business School, World Entrepreneurship Forum.
- TAYMAZ, E. (1997). Small and Medium Sized Industry in Turkey , State Institute of Statistic, Ankara.
- TAYMAZ, E., vd. (2008). KOBİ'lerde Dönüşüm: Küçük Firmaların Büyük Başarıları, Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (TÜRKONFED), Akbank Yayınları, İstanbul.
- TÜSİAD (2003). Ulusal İnovasyon Sistemi, TÜSİAD, İstanbul.
- YÖRÜK, N. ve BAN, Ü. (2003). KOBİ'lerin Finansman Sorunları ve Finansman Sorunlarının Kaynaklarının Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama, Gazi Kitabevi, Ankara.